

TEATR SAN'ATINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Zaripova Yulduz O'rinboy qizi

UrDPI Filologiya va san'at fakulteti

Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi yo'nalishi talabasi

Annotasiya: Ushbu maqolada teatr san'atining o'ziga xos xususiyatlari va muhim vazifalari to'g'risida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Teatr, ijro mahorati, obraz, dramaturgiya, san'at, voqelik, tomoshabin, rejissyor, aktyor, adabiyot.

Teatr (yun. theatron — tomoshagoh) — san'at turi; uning o'ziga xos ifoda vositasi - aktyorning omma oldidagi o'yini jarayonida yuzaga keladigan sahnaviy voqeadir. Teatr san'atida ham boshqa san'atlarda bo'lganidek, xalq hayoti, tarixi, dunyoqarashi aks etib, jamiyat taraqqiyoti, ma'naviyati, madaniyati bilan bog'liq holda o'zgarib, takomillashib boradi. Teatr asosida og'zaki yoki yozma dramaturgiya yotadi.

Teatr sintez san'at bo'lib, jamiyat hayotida, tomoshabinlarning ma'naviy va estetik tarbiyasida muhim o'rin tutadi. Unda dramaturgiya, musiqa, tasviriy san'at, raqs, me'morlik ajralmas birlikni tashkil etadi. Teatrning muhim vositalaridan biri sahna nutqidir. Aktyor qahramonning pyesadagi so'zlarini o'zlashtirib olar ekan, qahramon qiyofasida, holatlarda turib uning nutqiy tavsifini yaratadi, boshqa personajlar bilan muloqotga kirishadi. Sahna nutqi xarakterlarning ochilishida, asar mazmuni, konfliktining yoritilishida muhim o'rin tutadi. Sahna asarlarining yaratilishida teatr rassomligi (ssenografiya)ning hissasi katta. Rassom asar mazmuni va rejissyor yechimidan kelib chiqib, dekoratsiya yaratadi. Teatrda musiqaning ham o'rni katta, tomosha turi va janriga bog'liq holda u turli vazifani bajaradi: dramatik spektakllarda yordamchi vosita bo'lsa, opera, musiqali dramada so'z bilan barobar huquqqa ega, opera va baletda esa hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Teatr san'ati hayotni, voqea- hodisalarni, turli kurashlar va ziddiyatlarni, ichki kechinmalarni dramatik xatti- harakatlarda, aktyor ijrosi orqali aks ettiradi. Bunda yozuvchi tomonidan yozilgan pyesa yoki librettoga tayaniladi. Pyesani rejissyor sahnalashtiradi: rollarni aktyorlargataqsimlab beradi, ular bilan mashqlar o'tkazadi, rassom, libos tikuvchi, nur sozlovchi, musiqa tanlovchi (yoki kompozitor) va boshqalar bilan ish olib boradi. Pirovardida ko'pchilik bo'lib tayyorlangan sahna asari tomoshabinga ko'rsatiladi. Aktyorlar sahnada yuz berayotgan voqealarga berilib, har xil fe'l-atvorli kishilarning qiyofalarini gavdalantiradilar, tomoshabinlarni sezib tursalar ham, sezmaslikka olib

o'ynaydilar. Sahnada hayot, voqelik birmuncha bo'rttirib aks ettiriladi. Teatr miloddan avvalgi 5-asrda Yunonistonda paydo bo'lgan. Yunon teatri davlat tomonidan uyushtiriladigan bayramlarda ko'rsatilgan.

1. Teatr san'atining *xomashyosi - harakatlanuvchi jonli aktyordir*. Teatr san'atidahamma narsani *inson - shaxs hal qiladi*. Nima ham emas, qanday ham emas, kim ijod qilyapti? Shu muhimdir.

2. Teatr san'atining ikkinchi o'ziga xos tomoni aktyor o'z harakati orqali o'zga shaxsni yaratadi. Ya'ni o'zidan ajralmagan holda o'zgani ixtiro qiladi. *Xom ashyo ham, qurol ham, timsol yaratuvchi ham yagona shaxs - aktyor ijodida mujassamlashgan*. So'z ham, so'zlovchi ham, so'zanda ham, hosil etilgan mahsulot ham - aktyorning o'zidir. Buning uchun birinchi navbatda *shaxs sifatida shakllangan, o'z dunyoqarashiga ega mustaqil inson bo'lmog'i lozim*. Bu o'rinda inson omili o'ta muhimdir! Bugungi kunda ijodkor shaxs bilan yaratilajak timsol o'rtasida ma'lum masofalanish bo'lishi zarur (timsolga munosabat). «Men berilgan shart-sharoitda» emas (mazkur usul o'quv jarayoning birinchi kursi uchun muhimdir) men obrazni gavdalantirishim, unga nisbatan mening munosabatim. Hamza Umarovning obraz yaratish jarayonidagi, ijobiy yoki salbiy qahramonlarning ichki holatini his qilishi, buyuk A.I.Raykin yaratgan timsollar, I.Smoktunovskiyning Gamleti va «Avtomobildan saqlaning» filmdagi Detochkin obrazlari bunga misoldir. Afsuslar bo'lsinki, bugungi o'zbek sahnasida va kinosida bunday qiyofalar yaratish kamyob holat bo'lib kelmoqda. Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek qiyofa - timsol - obraz bo'lmasa, borliqning aksi, tasavvur, anglash va ijod ham yo'qdir. *Har bir aktyorning o'ziga xosligi, individualligi - iste'dodning muhim belgisidir*.

3. *Teatr san'ati - ommaviy san'atdir*. Teatr san'atida ijod lahzalari hozir, shu yerda, tomoshabin bilan birgalikda ro'y beradi. Bu tomoshabin va aktyor o'yini. Aktyor va tomoshabin - ikki ijodkor. Shov-shuv, bayramona ruh, ko'tarinki kayfiyat muhimdir. Agar lomosha zali bo'm-bo'sh bo'lsa bu o'ta xavflidir. Bizning san'at ommaviy san'atdir. «Tomoshabin ro'baro'sidagi aktyorning tanholigi» - bu qarama- qarshilikning birligidir. Tomoshabinning qaynoq nafasini sezib turishlik aktyor ijodining eng muhim shartlaridan biridir. Teatr san'atida aktyor bilan tomoshabin hamkorligidagi ijodiy jarayon ro'y berishi zarur. Agar teatrga tomoshabin tushmay qo'ysa bong urmoq zarur. Bunday holatda ikki tomonlama qiziqishni yo'qotishlik vaziyati vujudga keladi.

4. *Teatr san'ati - vaqt va makonda ro'y beradigan san'atdir*. Buyum shaklida namoyon bo'ladigan san'at bor, faoliyat, xatti-harakat shaklida namoyon bo'ladigan san'at bor. Rassom, haykaltarosh, arxitektor san'ati inson faoliyati natijasida yaratilgan san'atdir. Teatrning o'zi faoliyat bo'lib, hozir, shu

yerda, tomoshabinlar ko'z o'ngida, tinglovchilar qarshisida tomosha namoyon qila oladi. Teatr bu - tomosha qilish va tinglash demakdir. Teatr san'atining eng muhim tomoni - tomoshabin ko'z o'ngida sodir bo'ladigan kinetik (harakatlanuvchi) jarayonning o'zgaruvchanligini oldindan rejalashtirilgan holda ta'minlashdan iborat. Teatrda barcha hodisalar rivojlanish jarayoni shaklida bo'lib o'tadi. Stsenografiyada bezak emas, vaqt va makonda o'zgaruvchan *ma'lum ta'noni anglatuvchi* sahna uskunalari bo'lishi kerak. Spektakldagi musiqa ham vaqt va makon birligida rivojlanishi zarur. Shu nuqtai nazardan olib qaralganda teatrdagi barcha narsalar jarayondadir, ilialektik xarakterga ega. Hamma narsa qarama - qarshilik birligida. ko'pincha, teatr unsurlari hisoblanmish aktyor o'yini, senografiya va musiqaning bir-biriga qarshi (kontrapunkt) usulidan foydalanish mumkin, ammo bu unsurlarning bir maqsadga qaratilgan uyg'unlikdagi rivojini ta'minlash oliy maqsad bo'lishi zarur.

5. *Teatr - barcha san'atlarning o'zaro uyg'unlashuvidan hosil bo'ladigan san'at turidir.* Rassom, kompozitor, baletmeyster, ashula, raqs, so'z va boshqa san'atlar undamujassamdir. Lekin ularning tabaqaviy joylashishi mavjud. Asosiy tayanch - adabiy manba hamda rejissor va aktyor san'ati bo'lib, ular uch birlikni hosil qiladi. Qolgan barcha unsuriar ham g'oya va badiiy timsol yaratish uchun xizmat qiladi.

6. *Teatr san'ati - jamoa ko'rinishdagi san'atdir.* Shu bilan birga u ijodkor shaxslarni birlashtiradi. Natijada, bir g'oya atrofida turli fe'l-atvor va kayfiyatdagi kishilar boshini qovushtirish muammosi yuzaga keladi. Asosiy qarama-qarshilik shaxs va teatr san'ati jamoa ijodiga asoslanganligi o'rtasidagi kelishmovchiliklardan iborat. Shuning uchun kichik bir ijodiy makonda hamma uchun muqobil muhitni yarata bilish zarur. Buning uchun birinchi navbatda, ma'naviy qarashlari bir hil bo'lgan shaxslarni ijodiy jarayonda birlashtirish, mehnat, maqsadlarning amalga oshirishdagi taqsimotni to'g'ri tashkil etish lozim bo'ladi. «Hamma bir kishi uchun, bir kishi hamma uchun»,

degan shior hukm surishi kerak. Studiyaviylik muhiti hukm surish kerak. Studio - birgao'rganish, mehnat qilish, sinchiklab o'qish demakdir. Ijodiy muhit yaratish juda ham qiyin, lekin teatr san'atida bu talablarsiz ijod qilish mumkin emas.

7. *Teatr san'ati - ikkilamchi san'atdir.* Teatrda, eng avvalo, san'at asari hisoblanmish adabiyotdan foydalaniladi. Bir tomondan bu ishni osonlashtirgandek, yengil tuyulishi mumkin. Lekin ikkinchi tomondan teatr o'ta murakkab san'atdir. Qafasdagi erkinlikka (mutelikdagi erkinlikka) erishmoq lozim. Muallifning chizgan chizig'idan chetga chiqmagan holda, erkin ijod bo'lishi kerak. Psixologik teatrdan muallifning ruhiyati, asardagi olg'a surilgan fikri saqlanib qolishi kerak. Muallif fikri va g'oyasiga putur yetkazmagan holda

adabiy asarni sahnaviy asar qonuniyatlarga bo'ysindirish lozim. Bu rejissor zimmasidagi vazifadir. Shuning uchun ham u rejissor! Teatrda ijodkor bo'lishdan ko'ra havaskor bo'lish juda ham oson.

Teatr maktabining asosiy va muhim vazifalaridan biri - talabalarning badiiy saviyasini shakllantirishdan iboratdir. Aktyorning axloq va odo sohasidagi tarbiyasi, bir tomondan, teatr san'atining o'ziga xos tomonlariga bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, aktyorning o'zi tanlagan soha taqozosiga ko'ra, g'oyaviy kurash jabhasining jangchisi sifatida, uzluksiz davom etayotgan g'oyaviy kurashning oldingi safida ekanligi bilan bog'liqdir. Aktyor, g'oyaviy jabha kurashchisi sifatida, millat va davlat oldidagi o'z mas'uliyatini chuqur anglagan bo'lishi mustaqil Respublikamiz manfaatlarini himoya qilishi kerak.

Demak, teatr san'ati yo'lida xizmat qilishga bel bog'lagan har bir inson zimmasidagi sharaflil vazifani shu yurtning farzandi sifatida, tomoshabin, teatr jamoasi, p'esa muallifi, sahnadagi hamrohi (partnyor) va nihoyat, o'z vijdoni oldidagi mas'uliyatini chuqur anglagan holda ado etishi shart.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rizaev O. XXI asr o'zbek teatri: muammolar va rejalar. "Teatr", 2002 yil, 6-
2. K.S.Stanislavskiy "Aktyorning o'z ustida ishlashi" - T., Yangi asr avlodi., 2010.
3. Boltaboeva U. M. Sahna nutqi - o'quv qo'llanma Toshkent, "Innovatsion ziyo"- 2021.
4. Nosirova A. Jonli so'z san'ati - T., TDSI bosmaxonasi, 2003.